

Іванна Лучаківська (Дрогобич, Україна), **Ivanna Luchakivska** (Drohobych, Ukraine)

ORCID: 0000-0003-3663-071X

DOI: 10.30657/pha.32.2020.06

(Uniwersytet im. Iwana Franko w Drohobyczu)

e-mail: ivanna.luch@gmail.com

Іван Зуляк (Тернопіль, Україна), **Ivan Zuliak** (Ternopil, Ukraine)

ORCID: 0000-0003-3758-2019

DOI: 10.30657/pha.32.2020.06

(Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Wołodomyra Hnatiuka w Tarnopolu)

e-mail: ivanzuljak@gmail.com

Андрій Кліш (Тернопіль, Україна), **Andriy Klish** (Ternopil, Ukraine)

ORCID: 0000-0001-6074-6064

DOI: 10.30657/pha.32.2020.06

(Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Wołodomyra Hnatiuka w Tarnopolu)

e-mail: klish_andriy@ukr.net

Антін Гапьяк – управитель маєтку «Просвіти» в Угерцях Винявських (1 квітня 1920 р. – 31 березня 1932 р.)

Стрещення

У статті розкрито особливості взаємин Головного виділу «Просвіти» з управителем маєтку товариства в Угерцях Винявських А. Гапьяком у міжвоєнний період, визначено їхню значимість і роль у контексті фінансово-господарського становища інституції, простежено стан маєтку, розкрито причини непорозумінь між А. Гапьяком й ревізійною комісією, керівництвом «Просвіти».

Для відбудови маєтку в Угерцях Винявських його орендував управитель А. Гапьяк. Відсутність коштів на його утримання призвела до того, що він використовував для потреб маєтку лісові насадження, що й стало основною причиною непорозумінь, ускладнило стосунки між ним і Головним віділом та ревізійною комісією, призвело до ліквідації контракту на оренду маєтку. Господарсько-економічне становище маєтку було надзвичайно складним й залежало від прибутків економічної діяльності, що були незначними й обмеженими, не змогли забезпечити йому рентабельності й повноцінного поступу.

Ключові слова:

Антін Гапьяк, управитель маєтку, «Просвіта», Головний виділ, ревізійна комісія, економічна діяльність, рентабельність, Угерці Винявські.

Характерною особливістю цієї наукової публікації є об'єктивний аналіз взаємин Головного відділу «Просвіти» з управителем маєтку товариства, що відігравав важливе місце у фінансово-господарській діяльності інституції міжвоєнного періоду. Актуальність досліджуваної проблеми має цінне наукове значення, оскільки дає можливість реконструювати особливості взаємин, стан розвитку й характер функціонування маєтку в досліджуваній час.

Наукова новизна проблеми полягає у тому, що у публікації вперше комплексно, всебічно та ґрунтовно, на основі опрацювання архівних матеріалів товариства, досліджено особливості взаємовідносин Головного відділу з А. Гапяком, проаналізовано кадровий потенціал маєтку, зміст й форми господарювання управителя, причини непорозумінь між ним й ревізійною комісією, керівництвом «Просвіти».

Об'єктом наукового дослідження є господарсько-економічний розвиток маєтків «Просвіти» у Західній Україні міжвоєнного періоду.

Предметом дослідження є закономірності розвитку, внутрішній стан та специфіка взаємин Головного відділу «Просвіти» з управителем маєтку товариства в Угерцях Винявських А. Гапяком у контексті фінансово-господарського поступу інституції.

Хронологічні рамки дослідження визначені його тематичною спрямованістю й охоплюють час оренди маєтку А. Гапяком упродовж 1 квітня 1920 р. – 31 березня 1932 р., дають змогу об'єктивно й критично проаналізувати взаємовідносини між Головним відділом, ревізійною комісією і управителем.

Мета дослідження – дослідити проблему взаємин Головного відділу «Просвіти» з управителем маєтку в Угерцях Винявських.

Завдання дослідження полягають у тому, щоб простежити стан маєтку, розкрити причини непорозумінь між А. Гапяком й ревізійною комісією, керівництвом «Просвіти».

Незважаючи на певні здобутки науковців у розкритті тих чи інших аспектів діяльності «Просвіти» у міжвоєнний період, поза межею наукових досліджень залишається чимало важливих нерозв'язаних проблем. Зокрема, це питання дослідження взаємин Головного відділу з управителем маєтку товариства в Угерцях Винявських – А. Гапяком. Науковий доробок вітчизняних істориків з цієї проблематики обмежується публікаціями С. Перського¹, Ж. Ковби², О. Германа³, А. Середяк⁴, Б. Савчука⁵ та інших вчених, які узагальнено пода-

¹ С. Перський, *Популярна історія Товариства «Просвіта» з ілюстраціями*, Видання Товариства «Просвіта». Ч. 730. Накладом Товариства «Просвіта». Львів, 1932.

² Ж. М. Ковба, *«Просвіта» – світло, знання, добро і воля українського народу*, Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1993.

³ О. М. Герман, *Діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі наприкінці ХІХ і в першій половині ХХ століття*: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Чернівці, 1995.

⁴ А. Середяк, *Діяльність Товариства «Просвіта» в 1929–1939 рр.* / Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваницук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1993.

⁵ Б. П. Савчук, *Українські громадські організації в суспільному житті Галичини (остання третина ХІХ ст. – кінець 30-х років ХХ ст.)*: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Чернівці, 1999.

ють аналіз господарсько-економічної діяльності «Просвіти», у повній мірі не розкриваючи зазначену тематику. Більш ґрунтовніше її розкрито автором цієї статті у монографії «Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939)»⁶.

Деякі українські часописи поширювали інформацію про те, що читальня «Просвіти» зазнала значних економічних втрат в Угерцях Винявських завдяки нераціональному веденню господарства адміністратором-управителем А. Гапак, якому, згідно із контрактом, передано маєток в управління на 12 років (з 1 квітня 1920 р. – по 31 березня 1932 р.)⁷ без орендної плати. Тим не менше, А. Гапак, будучи управителем, відбудував житловий будинок, відновив господарські приміщення і закупив сільськогосподарський реманент.

Проблема в основному пов'язана із використанням лісових насаджень для відбудови маєтків товариства. 3 січня 1920 р. «Просвіта» зверталася до П. Квасняка, вїта у Грабівцях, щодо можливості вирубки у місцевому лісі біля 200 найкращих дубів і їх подальшого перевезення залізницею для відбудови маєтку в Угерцях Винявських й умов розрахунку з місцевими селянами щодо їхньої доставки до залізниці й вантаження у вагони⁸. Це призвело до того, що розпочалися самовільні вирубки якісної деревини. Згідно зі свідченнями наданими свідченнями місцевих жителів – А. Голинського і П. Маковського, які разом із вїтом П. Квасняком 16 лютого 1920 р. вирушили до лісу, що належав до маєтку, побачили 19 свіжозрубаних дубів вартістю 309 крон (далі – кр.) (підраховано автором), із них 6 штук вартістю – по 10 кр., 7 штук – по 18 кр., 1 штука – по 21 кр., 2 штуки – по 24 кр., 3 штуки – по 30 кр.⁹. На місці вирубки місцевий житель Б. Книгиницький визнав, що усі дуби зрубав разом із братом Михайлом. За свої свідчення А. Голинський і П. Матковський отримали винагороду по 20 кр.¹⁰.

25 лютого 1920 р. від імені товариства до державної прокуратури у Станиславові скеровано звернення щодо незаконної вирубування деревини місцевим жителем Б. Книгиницьким, чим завдано матеріальної шкоди товариству¹¹. Питаннями вирубки лісу безпосередньо зайнявся управитель маєтку в Угерцях Винявських, уклавши 19 січня 1922 р. відповідну угоду із М. Цвоком¹².

20 січня 1920 р. Головний віділ звертався до А. Гапак щодо вирубування лісу, зазначаючи, що йому надано право на вирубування 200 дубів, натомість вирубано понад 600 дубів. Товариство могло б погодитися на таку ситуацію, якби справа була проведена раціонально з користю для «Просвіти»¹³. Господарсько-промислова комісія констатувала, що ліс, який належав това-

⁶ І. С. Зуляк, *Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939)*, Тернопіль: «Воля», 2005.

⁷ Майно «Просвіти» в Угерцях Винявських. Комунікат Головного Виділу Т-ва «Просвіта» про рішення Мирowego Суду, «Діло», 31 травня 1930. С. 3.

⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ). Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7140. Арк. 2.

⁹ *Ibidem*. Арк. 3.

¹⁰ *Ibidem*. Арк. 3.

¹¹ *Ibidem*. Арк. 6.

¹² *Ibidem*. Арк. 8.

¹³ *Ibidem*. Арк. 9.

риству, зі згоди управителя А. Гапяка, повністю вирубано М. Цвоком, частину дубів доставлено до Угерець Винявських, інші залишено у лісі, оскільки погодні умови не дозволяли їх вивезти за призначенням¹⁴. В. Ривюк запропонував Головному виділові провести слідство, на якій основі А. Гапак вирубав ліс у Грабівцях і чим буде платити за його транспортування. Хоча господарсько-промислова комісія товариства вважала, що деревина потрібна для відбудови Грабівця¹⁵.

У присутності В. Ривюка й І. Плазинського 6 лютого 1922 р. у Грабівцях складено протокол. Лісник В. Стефурак повідомляв, що на підставі інформації, отриманої від осіб, які працювали у лісі, – мало бути зрубаних 625 дубів, із яких певну частину відправлено на залізницю. Узимку 1920–1921 рр. М. Цвок продав п'ятдесят або шістдесят стовпів висотою 2 і 2,5 м К. Лянгові, що й стало причиною суперечки між ними щодо визначення кількості стовпів, Ф. Голинському – одного кривого дуба, церковному комітетові у Тисмениці – невідому кількість стовпів до огорожі¹⁶. Узимку 1921–1922 рр. М. Цвок відправив з ліса на станцію до Тарновиці вісімнадцять дубів, із яких на станцію прибуло лише чотирнадцять дубів, тобто чотири дуби залишилося у писаря з Фітькова, у якого він мешкав та інших осіб¹⁷.

Через некерованість ситуації навколо вирубування лісу, В. Ривюк звернувся до братів Вайнгартенів щодо його купівлі¹⁸. 1 січня 1923 р. Г. Ротенберг звернувся до В. Ривюка щодо купівлі 126 дубів із Грабовецького лісу, однак його повідомили, що, окрім вартості деревини, потрібно внести суму в 200 тис. марок (далі – м.) – як гарантію точного виконання умови, зазначена сума буде повернута після вивозу дубів¹⁹. Складність проблеми полягала у тому, що дуби, призначені для вивозу в Угерці Винявські, потрібно було різати на 3 м, їхнє транспортування до станції у Тарновиці коштувало 20 тис. м., враховуючи овес для годівлі коней, без вівса – сума сягала 30 тис. м. Інший варіант – вивезти дуби (біля 30 м³) улітку як готові дошки²⁰. Оплату вартість доставки Головного виділу не передбачав²¹.

26 лютого 1923 р. канцелярія повідомляла А. Гапяка, що на засіданні ухвалено апробувати рішення комісії, до складу якої входили І. Кивелюк, Ю. Мудрак та І. Брик, на підставі ухвали якої на відбудову будинків в Угерцях Винявських визначено 180 м³ дубів. Головний виділ звертався до управителя з проханням прибути до Львова для підписання контракт найму, підготовленого товариством²².

У липня 1923 р. В. Ривюк пояснював ситуацію, що склалася навколо вирубування дубів у Грабовецькому лісі. Він наголошував на тому, що Головний виділ скерував А. Гапяка до Угерець Винявських як адміністратора, не виділивши для цього коштів, намагаючись надати йому матеріальну підтримку для відбудови

¹⁴ ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 6986. Арк. 158–158 зв.

¹⁵ *Ibidem*. Арк. 159.

¹⁶ ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7140. Арк. 10.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*. Арк. 16.

¹⁹ *Ibidem*. Арк. 18.

²⁰ *Ibidem*. Арк. 19.

²¹ *Ibidem*. Арк. 20.

²² *Ibidem*.

маєтку, дозволив вирубування лісу. Висланий М. Гапак М. Цвок вирубував узимку 625 дубів у лісі в урочищі «Половик», збагатившись на їхній реалізації²³.

18 серпня 1923 р. директор канцелярії «Просвіти» повідомив А. Гапюка про приїзд до адвоката Л. Кульчицького й В. Ривюка у справі М. Цвока²⁴. М. Цвок також подав судовий позов до окружного суду в Львові на А. Гапюка, адвокатом якого визначено Ю. Лещія²⁵, який провадив судовий процес від його імені²⁶. М. Янкевич, адвокат М. Цвока, 24 червня 1925 р. подав судовий позов на «Просвіту» й А. Гапюка щодо виплати йому 400 злотих (далі – зл.). Як наголошувалося у поданні адвоката, М. Цвок у 1921 р. привіз у маєток Угерці Винявські помпу, за яку йому не заплатили 400 зл. і 58,90 зл. на судові витрати²⁷. 14 липня 1925 р. А. Гапюк у листі до Головного виділу писав, що справді, у 1920 р. чи 1921 р. М. Цвок привіз помпу від невідомої йому особи зі Львова, просив за неї 3 курки й 0,5 кг масла, однак управитель маєтку її не прийняв, оскільки вона була зіпсована²⁸.

М. Цвока усунуто від експлуатації зрубаного лісу. Після обліку В. Ривюка на початку 1922 р. у лісі було ще 292 дуби, не вистачало 333 штуки. Із 252 дубів продано окремим селянам, євреям Роттенбергам, частину закупила польська «Відбудова». Решту використано як стовпи, що зберігалися у читальні «Просвіти» у Грабівцях як готовий матеріал для ремонту господарських будівель²⁹. Проблема полягала у тому, що, Головний виділ, контрольно-ревізійна комісія здійснювали чіткий контроль за розподілом фінансів, матеріальних цінностей, у цьому ж випадку відсутні конкретні дані щодо кількості стовпів для ремонту господарських будівель, навіть тих, що зберігалися товариством у Грабівцях.

Звіт, що стосувався використання дубів із Грабовецького лісу складено 20 червня 1924 р. й подано на засідання Головного виділу «Просвіти». На цьому власне й закінчилася дискусія, що стосувалася вирубування дубів у Грабовецькому лісі й тривала з 8 лютого 1920 р.³⁰. 25 квітня 1922 р. В. Ривюк одержав 61 тис. м., передавши їх І. Брикові до фондів товариства, а 6 вересня 1922 р. – 30 тис. м. – директорові канцелярії для надсилання їх гурткові Українського педагогічного товариства (далі – УПТ) в Луці як відшкодування з причини ліквідації угоди щодо купівлі дубів³¹. 14 липня 1924 р. С. Магальяс повідомляв, що М. Цвок продав 100 дубів гурткові УПТ в Луці³². Проведений аналіз свідчить про те, що у фінансовому звіті «Просвіти» не зафіксовано інформації щодо надходжень до фондів товариства отриманих коштів із реалізації дубів у розмірі 61 тис. м.³³. Продаж 23 дубів для потреб «Відбудови» вирішував Головний виділ³⁴.

²³ *Ibidem*. Арк. 21.

²⁴ ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7291. Арк. 1.

²⁵ *Ibidem*. Арк. 2.

²⁶ *Ibidem*. Арк. 12.

²⁷ *Ibidem*. Арк. 19 зв.

²⁸ *Ibidem*. Арк. 22–22 зв.

²⁹ ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7140. Арк. 21.

³⁰ *Ibidem*. Арк. 21.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*. Арк. 8–8 зв.

³³ ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 218.

³⁴ ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7140. Арк. 21 зв.

Даючи відповідь Головному виділові «Просвіти» щодо використання вирубаних дубів, управитель А. Гапак так звану «таємницю грабовецьких дубів» пояснював тим, що він у 1920 р., як адміністратор маєтку в Угерцях, отримав від товариства 100 тис. кр. (тодішня вартість двох пар коней – примітка автора) на відбудову усього маєтку³⁵. Для того, щоб розпочати відбудову Угерець, Головний виділ уповноважив його продати дуби, а гроші використати для розвитку маєтку. Із 800 штук дубів, які він мав право продати, одержав лише 220, із яких продав біля 100 штук місцевим і немісцевим селянам. Після смерті голови товариства І. Кивелюка, Головний виділ взагалі заборонив їх продавати. У 1922 р. збудовано огорожу, кузню, столярню, закуплено рільничі машини для потреб маєтку³⁶.

Ревізія 23 травня 1929 р. маєтку в Угерцях Винявських дала мотив до нових звинувачень управителя маєтку А. Гапак в надуживанні службовим становищем, розкраданні майна товариства³⁷. Управитель пояснював комісії, що вирубував ліс для того, щоб дати змогу деревам відрости й омолодитися. Комісія констатувала факт продажі дубів, на що А. Гапак зауважував, що він дійсно їх продавав, однак за один рік продав лише 37 штук не найкращої якості, із них 8 читальні у Воцанцях (гроші привласнив, попередивши Головний виділ), 14 штук поміняв на ясени, які використав на ремонт брами у стодолі³⁸. За нашими даними, інформація про те, куди продано 15 дубів, відсутня. Свідок І. Кончак заявляв, що возив 2 дуби до Корчижина, бачив, як 30 метрів дров обміняли на насіння, столяр отримав за будову стодолі $\frac{3}{4}$ морги поля, батькові управителя він дрова не возив, оскільки той жив у маєтку³⁹.

На основі висновків звіту ревізійної комісії щодо надуживань управителя маєтку в Угерцях Винявських від 15 червня 1929 р., на засіданні заслухано звіти комісії з ревізії маєтку від 21 січня і 23 травня 1929 р. й наголошено на тому, що А. Гапак не дотримується умов контракту, порушуючи його⁴⁰. Суть звинувачень ревізійної комісії ґрунтувалася на тому, що управитель побудував стодолу за кошти товариства, а не за свої, не збудував хліва, як зазначено у контракті, до 1 квітня 1926 р., продав $2\frac{3}{4}$ морги поля, привласнивши гроші, завдавши «Просвіті» збитків на суму 2500 зл., не провів меліорації ґрунтів, занедбав сад і ставок, вирубував біля 40 моргів лісу всупереч контракту, не лише використовував ліс для будови нових будівель, але й продавав і продає його з користю для себе, завдавши значних втрат товариству⁴¹.

На думку ревізійної комісії, А. Гапак не дотримувався умов контракту, тому потрібно негайно ліквідувати його й вимагати повернення завданих товариству збитків⁴². 28 червня 1929 р. голова товариства повідомив ревізійну комісію, що Головний виділ на засіданні від 26 червня 1929 р. визнав не-

³⁵ ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7304. Арк. 23.

³⁶ *Ibidem*. Арк. 23 зв.

³⁷ *Ibidem*. Арк. 1–4.

³⁸ *Ibidem*. Арк. 2.

³⁹ *Ibidem*. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7304. Арк. 2–4.

⁴⁰ *Ibidem*. Арк. 9–9 зв.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

обхідним запропонувати їй ліквідувати контракт з управителем А. Гапакком й вимагати від нього відшкодування завданих збитків, однак спочатку варто узгодити це питання з Ю. Павликовським, автором контракту⁴³.

28 червня 1929 р. інженерові Ю. Павликовському надіслано витяг із звіту ревізійної комісії для того, щоб він, як автор контракту, висловив свою думку щодо того, на якій підставі краще розірвати контракт з управителем маєтку⁴⁴. Питання щодо оренди маєтку А. Гапакком в Угерцях Винявських розглядалася на засіданні господарсько-промислової комісії Головного віділу від 25 листопада 1921 р. й умови договору укладав не лише Ю. Павликовський, але й інші особи⁴⁵.

5 вересня 1929 р. Ю. Павликовський подав необхідну інформацію до відома Головного віділу⁴⁶. Він писав, що у ситуації є й прорахунки Головного віділу, передусім вони полягали у тому, що А. Гапак так і не отримав остаточного тексту контракту, а лише його чорновий варіант, й, орієнтуючись на нього, дійсно порушив його умови, використовуючи будівельне дерево з Угерець Винявських, тому що, будинки, які він мав відремонтувати, у поганому стані, Головний віділ мав вимагати щорічного звіту щодо господарського стану маєтку, а кожних півроку, починаючи з 1 квітня 1922 р., опису інвентаря відносно посівної площі з метою збереження земельної статистики й контролю за використанням штучних перегноїв, щоб оцінити реальний стан того, наскільки господарство є рентабельним⁴⁷.

Упродовж вересня А. Гапак двічі отримував повідомлення про прибуття на спільне засідання президії Головного віділу й комісії з контролю за маєтками щодо пояснень у справі ситуації з маєтком товариства⁴⁸, на які не реагував. 17 жовтня 1929 р. директор канцелярії звернувся до І. Роздольського, директора Народного дому в Рудках, з тим, що б він передав листа управителеві з проханням прибути на засідання контрольної комісії на 20 жовтня 1929 р.⁴⁹.

У відповіді А. Гапакка Головному віділові наголошувалося на тому, що ліс складав 39,6 га або 58 моргів, тому В. Левицький, радник державного лісництва, подав неправдиві дані щодо того, що обсяг лісу становить 68 моргів й що 50 моргів уже вирубано, цьому підтвердженням був звіт ревізійної комісії від 7 жовтня 1928 р.⁵⁰. Згідно із даними управителя, з 58 моргів лісу, вирубано лише половину, тобто 16 ½ га або 29 моргів⁵¹. За дорученням І. Кивелюка, 14 лютого 1916 р. А. Гапак побував в Угерцях Винявських й підготував детальний звіт щодо стану маєтку, в тому числі й лісу. Завдані збитки складали 30 тис. кр., із них 20 тис. кр. лісу. Те, що ліс дійсно було знищено свідчило подання до намісництва з виділенням саджанців на його відновлення. Упродовж 1919–1920 рр. будівельна екзекутива у Рудках вирубала 10 моргів лісу, про що були дані у про-

⁴³ *Ibidem*. Арк. 11.

⁴⁴ *Ibidem*. Арк. 13.

⁴⁵ ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 6986. Арк. 146.

⁴⁶ ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7304. Арк. 14–14 зв.

⁴⁷ *Ibidem*. Арк. 14.

⁴⁸ *Ibidem*. Арк. 15–16.

⁴⁹ *Ibidem*. Арк. 27.

⁵⁰ *Ibidem*. Арк. 17–18.

⁵¹ *Ibidem*. Арк. 18.

токолах засідань Головного виділу від 24 серпня 1919 р., звіт Ю. Мудрака (засідання Головного виділу від 3 жовтня 1919 р. – примітка автора)⁵².

Згідно із даними управителя, у квітні 1920 р. вирубано 13 моргів лісу, із них 3 морги для потреб школи, решту рекувізувала будівельна екзекутива, про що свідчив протокол повітової комісії з розподілу лісу, це питання розглядалося на засіданні Головного виділу від 18 вересня 1919 р.⁵³. Упродовж 1920–1923 рр. вирубано біля 10 моргів лісу, з них використано 45 саженів на випалення цегли на будову й 28 саженів, із них 16 саженів й 10 возів забрала повітова комісія з розподілу лісу. Кошти проведено через касову книгу, про що й було А. Гапяком повідомлено Головний виділ. У 1920 р. ліс дав прибутку на суму 53800 м., у 1921 р. – 102 тис. м., на 22 лютого 1922 р. – 71500 м.⁵⁴. У 1924 р. на потреби маєтку використано 1½ морги, у 1925 – біля 2 морги, у 1926–1928 рр. – біля 3 морги, всього за 5 років біля 6½ морга лісу. 20 саженів лісу продано, за виручені кошти закуплено вугілля⁵⁵.

9 березня 1929 р. контрольна комісія Головного виділу «Просвіти» у складі Є. Нагірного, О. Охрима, М. Кисілевського стверджувала, що оскільки А. Гапьяк у листі до Головного виділу від 22 лютого 1929 р. подав неправдиву інформацію щодо стану маєтку в Угерцях, вона вносить пропозицію направити у маєток окрему спеціальну комісію й спеціаліста-лісника для підтвердження даних, поданих управителем⁵⁶.

У звіті ревізійної комісії «Просвіти» щодо господарського стану маєтку в Угерцях Винявських, яку очолював К. Левицький, від 29 листопада 1929 р. зазначалося, що президія товариства визнала необхідним ліквідувати контракт з А. Гапяком щодо оренди маєтку в Угерцях Винявських, про що повідомила ревізійну комісію 28 червня 1929 р.⁵⁷. Зазначимо, що контракт з А. Гапяком укладено 20 грудня 1922 р., він охоплював час оренди маєтку упродовж 1 квітня 1920 р. – 31 березня 1932 р., тобто час оренди розпочався 1 квітня 1920 р., контракт підписано 20 грудня 1922 р., такі розбіжності невідповідності вступу контракту в дію суперечили дійсному стану речей й вказували на певні протиріччя й непорозуміння з обох сторін.

Висновки ревізійної комісії, очолюваної К. Левицьким, ґрунтувалися на тому, що, А. Гапяка, згідно із контрактом, зобов'язували збудувати стодолу за власні кошти, як свідчали дані касової книги, її збудовано за рахунок товариства. Справа у тому, що її збудовано у 1921 р., тобто тоді, коли він формально ще не підписав контракт, виконуючи функції управителя. А. Гапьяк продав 2¾ моргів поля у 1920 р., маючи дозвіл Головного виділу, однак комісія не підтвердила надходження коштів до каси «Просвіти». Управителя обвинувачували у тому, що він не сплатив боргу на суму 2508,40 зл., не збудував хліва, нераціонально використовував водоймище 1600 м², не дотримував умов контракту щодо оренди ґрунтів, збираючи від одного морга 2 центнери жита або 40 робочих днів.

⁵² *Ibidem*. Арк. 18–19.

⁵³ *Ibidem*. Арк. 19.

⁵⁴ *Ibidem*. Арк. 20.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*. Арк. 29–29 зв.

⁵⁷ *Ibidem*. Арк. 30–31.

Комісія спростувала твердження радника лісництва, інженера В. Левицького від 10 листопада 1929 р. щодо вирубки 4 га лісу, внаслідок чого завдано збитків на 6 тис. зл., зрубано 37 дубів, відповідно втрати склали суму в розмірі 1850 зл. Висновки комісії ґрунтувалися на тому, що управитель зловживав службовим становищем, вів нераціональне господарювання, шкідливе інтересам «Просвіти»⁵⁸.

10 грудня 1929 р. А. Гапак писав про те, що прикро вражений фактом, коли на вердикті ревізійної комісії з'явився підпис такої поважної й заслуженої особи, як адвокат К. Левицький, що підписав його, не ознайомившись з умовами контракту⁵⁹.

Головний відділ повідомив управителя 29 грудня 1929 р., що прийняв до відома його відмову від оренди маєтку, направивши в Угерці Винявські М. Волошина для опису інвентаря⁶⁰. 5 лютого 1930 р. президія Головного відділу повідомляла А. Гапак про передачу справи до мирового суду за відсутністю предмету обвинувачення, оскільки йшлося лише про припинення контракту на право оренди маєтком⁶¹. Бажаючи прискорити справу із розірванням контракту, Головний відділ запропонував А. Гапаківі компромісну угоду, що нібито він заборгував «Просвіті» не 80 тис. зл., а 8 тис. зл. Управитель не погодився на компроміс Головного відділу, не вважаючи себе винним⁶².

Намагаючись виправдати себе не лише перед громадськістю, але й «Просвітою», він розірвав договір щодо прав на управління Угерцями Винявськими, відмовився від подальшого найму маєтку й звернувся до мирового суду для розв'язання проблеми. Мировий суд у складі представника від «Просвіти», голови апеляційного суду М. Каратницького, від А. Гапак – інженера Ю. Мудрака, адвоката С. Федака, вислухавши свідків й, оглянувши маєток в Угерцях Винявських, дійшов висновку, що управитель, без кредиту й матеріальної допомоги з боку «Просвіти» капітально відремонтував старі будинки, збудував господарські приміщення, будинок для садівника, викопав колодязь, відновив й розширив прибудовами хлів, обгородивши фільварок огорожею з кільчастого дроту довжиною 800 м вартістю 40 тис. зл. А. Гапак навів зразковий порядок, забезпечивши його сільськогосподарським інвентарем на суму 10 тис. зл., про що не йшлося в договорі оренди⁶³.

На підставі письмової заяви А. Гапак від 15 лютого 1930 р. до Головного відділу «Просвіти» у склад членів мирового суду включено від управителя маєтку – В. Ривюка, від М. Кисілевського, який висунув звинувачення проти нього, – Л. Петрушевича, головою суду обрано Я. Колтунюка. У цьому складі мировий суд вирішив справу А. Гапак подати на 26 квітня 1930 р. на засідання Головного відділу⁶⁴. 1 березня 1930 р. відбувся мировий суд, за яким Головний відділ вимагав від А. Гапак повернення 34016,23 зл., він у свою чергу – 36067,67 зл. Обидві сторони визнали, що це рішення мирового суду є остаточ-

⁵⁸ *Ibidem*. Арк. 30 зв., 31.

⁵⁹ *Ibidem*. Арк. 40–42.

⁶⁰ *Ibidem*. Арк. 46–46 зв.

⁶¹ *Ibidem*. Арк. 62.

⁶² *Ibidem*. Арк. 71.

⁶³ Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО). Ф. 317. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 3.

⁶⁴ ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7304. Арк. 101.

ним й оскарженню не підлягає⁶⁵. Із суми, визначеної Головним віділом 34016,23 зл. 6000 зл. не платилося, тому що вирубування 4 га лісу була законним⁶⁶.

26 квітня 1930 р. у заяві М. Кисілевського зазначалося, що він у приватній розмові з інженером Ю. Мудраком не мав намірів образити управителя щодо купівлі ним ґрунту, а лише обговорити наслідки проведеної ревізії маєтку в Угерцях Винявських й не в тому розумінні, що А. Гапак здобув ці кошти незаконно, а згадав лише про цей факт як про важливий при перевірці претензій до управителя. Після заяви М. Кисілевського, А. Гапак вважав справу інциденту вичерпаною й не мав наміру вимагати вже мирового суду⁶⁷.

Досить суперечливим, як на нашу думку, є рішення мирового суду щодо ліквідації контракту між управителем маєтку й Головним віділом «Просвіти», оскільки офіційно, у письмовій заяві, яку подав проти А. Гапак М. Кисілевський, йшлося лише про приватний інцидент на рівні розмови з інженером Ю. Мудраком щодо купівлі земельної ділянки управителем маєтку для сестри, присуд мирового суду стосувався зовсім протилежної проблеми – ліквідації контракту на маєток в Угерцях Винявських.

Згідно із рішенням мирового суду з приводу розірвання договору-угоди, управитель А. Гапак зобов'язувався сплатити 4534 зл., тобто суму кредиту, в тому числа 10 % від зазначеної суми, яку він особисто отримав у банку для ведення господарства⁶⁸.

1 січня 1927 р. Головний віділ просив А. Гапак дати вичерпну відповідь щодо спростування критики у «Громадському голосі» [10, арк. 1]. У листі, датованому 1929 р., А. Гапак критикував старшину «Сокола-Батька» у зведенні наклепів на нього⁶⁹. У листі Головного віділу до М. Каратницького від 27 травня 1930 р. подано прохання прорецензувати текст комюніке товариства щодо критичних статей у пресі з приводу незадовільного господарювання А. Гапак в Угерцях Винявських⁷⁰.

Мировий суд визнав, що на 1 березня 1930 р. А. Гапак повинен сплатити «Просвіті» 4534 зл. боргу⁷¹. Мировий суд у складі голови С. Федака, представника від «Просвіти» М. Каратницького і від А. Гапак – Ю. Мудрака вирішив спірне питання щодо ліквідації договору на маєток в Угерцях Винявських. Згідно із присудом мирового суду від 10 травня 1930 р., А. Гапак зобов'язували сплатити товариству до 31 грудня 1930 р. під загрозою екзекуції як виплату взаємних домагань суму в розмірі 4534 зл. з 10 % від 1 березня 1930 р. до фактичної оплати⁷². «Діло» від 31 травня 1930 р. повідомляло, що на підставі фактів, свідчень осіб, жодне із обвинувачень, висунуте «Просвітою» проти А. Гапак не підтверджено, навпаки, будучи управителем, він сприяв матеріальному зміцненню товариства⁷³.

⁶⁵ *Ibidem*. Арк. 74.

⁶⁶ *Ibidem*. Арк. 111.

⁶⁷ *Ibidem*. Арк. 102.

⁶⁸ Майно «Просвіти» в Угерцях Винявських. Комуникат..., «Діло», 31 травня 1930, С. 3.

⁶⁹ ДАТО. Ф. 317. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 1.

⁷⁰ ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 290. Арк. 1.

⁷¹ *Ibidem*. Спр. 7304. Арк. 113.

⁷² *Ibidem*. Арк. 114.

⁷³ Майно «Просвіти» в Угерцях Винявських. Комуникат..., «Діло», 31 травня 1930, С. 5.

Оскільки питання ліквідації контракту врегулювали рішенням мирового суду, 10 червня 1930 р. Головний виділ просив А. Гапюка винаймати маєток в Угерцях Винявських за умови, яка мала гарантуватися векселем на суму 25 тис. зл., підписаним поручителем й завіреним у нотаріуса⁷⁴. На підставі службового договору, укладеного між «Просвітою» й А. Гапюком і згідно з § 1–2, товариство призначило його управителем маєтку з 1 березня 1930 р. Головний виділ зобов'язував А. Гапюка вести господарство згідно з економічним планом розвитку, керувати адміністрацією господарської школи, вести точний облік маєтку, щомісячно подавати звіт до канцелярії, щоквартально стан прибутків, щороку у листопаді звітувати про стан господарства. Окрім того, Головний виділ зберіг за собою право вимагати звітів з діяльності маєтку й контролю за ним, покриття завданих збитків за рахунок коштів управителя⁷⁵. Службовий договір між «Просвітою» й А. Гапюком офіційно укладено 1 березня 1930 р., поки що на 1 рік (якщо Головний виділ влаштуватиме орендар, договір продовжуватиметься й надалі), тобто ще тоді, коли він формально виконував обов'язки управителя маєтку згідно із попереднім контрактом.

За утримання, світло, помешкання, харчування оплата становила 150 зл. готівкою щомісячно⁷⁶. Згідно із розрахунків між товариством й управителем А. Гапюком упродовж січня – 30 червня 1930 р. кількість орендарів складала 29 осіб, які заплатили 372,10 зл.⁷⁷ Кількість обслуговуючого персоналу маєтку становила 16 осіб з оплатою у розмірі 992,38 зл., витрати на ведення господарства виносили 2272,13 зл., використання запасів – 3949,30 зл., прибутки з майна – 2170,03 зл. Усього на загальну суму 14381,32 зл.⁷⁸.

11 січня 1932 р. за протоколом передачі й прийняття тимчасової управи маєтком в Угерцях Винявських, управителем став О. Волосянський⁷⁹. А. Гапюк у відповідь на зауваження О. Волосянського щодо адміністрації маєтку впродовж 1930 р. – 11 січня 1932 р.⁸⁰ писав про те, що залишає посаду управителя, передаючи впорядкований і відбудований маєток і без боргів⁸¹. Згідно з умовами договору, за рахунок особистих коштів, А. Гапюк мав виплатити товариству суму боргу в розмірі 8157,60 зл.⁸².

Досить цікавою виявилася інформація під назвою «Некролог Угерцям Винявським, писаний 5 березня 1942 р., це є десять літ пізніше як відбувалися події, зібрані в цій течці»⁸³, пов'язана із обвинуваченням управителя у службовому надживанні. А. Гапюк писав про те, що «Просвіта» втратила господарство, що мало стати основою культурно-освітнього життя в Західній Україні. Він називав три причини, що послужили підставою для обвинувачень його як управителя. Пер-

⁷⁴ ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7304. Арк. 121.

⁷⁵ *Ibidem*. Арк. 132–133.

⁷⁶ *Ibidem*. Арк. 133.

⁷⁷ *Ibidem*. Арк. 135–141.

⁷⁸ *Ibidem*. Арк. 136–141.

⁷⁹ *Ibidem*. Арк. 147.

⁸⁰ *Ibidem*. Арк. 170–177.

⁸¹ *Ibidem*. Спр. 252. Арк. 177.

⁸² *Ibidem*. Спр. 7322. Арк. 193.

⁸³ *Ibidem*. Спр. 7324. Арк. 1–1 зв., 2–2 зв.

ша причина – проблема заборгованості товариства, Головний відділ намагався розв'язати її за рахунок щорічних прибутків із господарства. Однак вони були незначними в межах 3–4 тис. зл., навіть проведена парцеляція не усунула заборгованості. Друга – протистояння між членами Головних відділів, що особливо загострилися після смерті голови товариства І. Кивелюка, коли тимчасово функції голови виконував І. Брик, загальні збори головою «Просвіти» обрали М. Галущинського, тому І. Брик намагався дискредитувати його, власне справа, пов'язана зі зловживаннями у маєтку, спрямовувалася передусім проти голови товариства М. Галущинського. У січні 1932 р., після його смерті, І. Брик, направив у маєток О. Волосянського із завданням виявити зловживання. У 1935 р. управителя О. Волосянського звільнили з посади управителя маєтку за витрату коштів не за призначенням, а спеціальна комісія проводила слідство щодо зловживань. Третя причина – рільнича академія у Подебрадах готувала досить значну кількість агрономів для Галичини, які не змогли собі знайти роботу (А. Гапьяк не був дипломованим агрономом – примітка автора). У цьому випадку йшлося про дипломованого інженера О. Охрима, що негативно ставився до А. Гапьяка як управителя маєтку.

Завершуючи листа, А. Гапьяк підсумовував, що постійні зміни Головних відділів призводили до появи нових планів розвитку товариства, вносили безлад у діяльність товариства⁸⁴. Із серпня 1933 р. А. Гапьяк займав посаду адміністратора будинку в Львові⁸⁵, пізніше став референтом із фінансово-господарських питань при Головному відділі.

Отже, для відбудови маєтку в Угерцях Винявських його орендував управитель А. Гапьяк. Відсутність коштів на його утримання призвела до того, що він використовував для потреб маєтку лісові насадження, що й стало основною причиною непорозумінь, ускладнило стосунки між ним і Головним відділом та ревізійною комісією, призвело до ліквідації контракту на оренду маєтку. Господарсько-економічне становище маєтку було надзвичайно складним й залежало від прибутків економічної діяльності, що були незначними й обмеженими, не змогли забезпечити йому рентабельності й повноцінного поступу.

⁸⁴ *Ibidem*. Арк. 1–1 зв., 2–2 зв.

⁸⁵ *Ibidem*. Арк. Арк. 9.

Bibliografia

- Державний архів Тернопільської області (далі ДАГО). Ф. 317. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 3.
ДАГО. Ф. 317. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 1.
- Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ). Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7140. Арк. 2.
- ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 218.
- ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 290. Арк. 1.
- ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 6986. Арк. 146.
- ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 6986. Арк. 158–158 зв.
- ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7140. Арк. 10.
- ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7140. Арк. 21 зв.
- ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7140. Арк. 21.
- ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7291. Арк. 1.
- ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7304. Арк. 101.
- ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7304. Арк. 121.
- ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7304. Арк. 14–14 зв.
- ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7304. Арк. 23.
- Герман О.М., *Діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі наприкінці XIX і в першій половині XX століття: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України»*. Чернівці, 1995.
- Зуляк І.С., *Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939)*. Тернопіль: «Воля», 2005.
- Ковба Ж.М., *«Просвіта» – світло, знання, добро і воля українського народу*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1993.
- Майно «Просвіти» в Угерцях Винявських. *Комунікат Головного Виділу Т-ва «Просвіта» про рішення Мирowego Суду, «Діло»*, 31 травня 1930. С. 3.
- Перський С., *Популярна історія Товариства «Просвіта» з ілюстраціями*. Видання Товариства «Просвіта». Ч. 730. Накладом Товариства «Просвіта». Львів, 1932.
- Савчук Б.П., *Українські громадські організації в суспільному житті Галичини (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.)*: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Чернівці, 1999.
- Середяк А., *Діяльність Товариства «Просвіта» в 1929–1939 рр. / Нарис історії «Просвіти»* / Р. Іванчук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. Львів–Краків–Париж: Просвіта, 1993.

Streszczenie

Antin Gapiak – zarządca majątku „Proswity” w Uhercach Wieniawskich (1 kwietnia 1920 – 31 marca 1932)

Artykuł ukazuje specyfikę stosunków między Zarządem Głównym „Proswity” a zarządcą majątku w Uhercach Wieniawskich A. Gapiakiem w okresie międzywojennym, określa ich znaczenie i rolę w kontekście sytuacji finansowo-gospodarczej instytucji, śledzi stan majątku, ujawnia nieporozumienia między A. Gapiakiem a Komisją Rewizyjną, zarządem „Proswity”.

W celu odbudowy majątku w Uhercach Wieniawskich dzierżawił go zarządca A. Gapiak. Brak środków na utrzymanie majątku doprowadził do tego, że wykorzystywał on lasy na potrzeby majątku, co stało się główną przyczyną nieporozumień, skomplikowało relacje między nim a Zarządem Głównym i Komisją Rewizyjną, doprowadziło do rozwiązania umowy na dzierżawę majątku. Sytuacja ekonomiczna majątku była niezwykle trudna i zależała od zysków z działalności gospodarczej, które były nieznaczne i ograniczone, nie mogły zapewnić rentowności i pełnego rozwoju.

Słowa kluczowe:

Antin Gapiak, zarządca majątku, „Proswita”, Zarząd Główny, Komisja Rewizyjna, działalność gospodarcza, rentowność, Uherce Wieniawskie

Abstract

Antin Gapiak – the Head of the Mansion of „Prosvita” in Uherts Vyniavski (April 1st 1920 – March 31st 1932)

This article reveals the specifics of the relations between the Management Board of ‘Prosvita’ and the head of the mansion in Uherts Vyniavski, A. Gapiak, in the interwar period. It determines their importance and role in the context of the financial and economic situation of the institution, records the condition of the estate and reveals the disagreements between A. Gapiak, the Audit Committee, and the Management Board of ‘Prosvita’.

In order to rebuild the estate in Uherts Vyniavski it was leased to A. Gapiak. Due to a lack of funds to maintain the estate, he used the forests on the estate grounds for additional income, which became the cause of disagreements and complicated his relations with the Audit Committee and the Management Board of ‘Prosvita’, ultimately causing the termination of the contract for the lease of the estate. The economic situation of the estate was incredibly disadvantageous and depended on the income from its economic activities, which were meager and limited, all in all unable to make profit, not to mention developing the estate.

Key words:

Antin Gapiak, the head of the mansion, „Prosvita”, the Main Department, inspection, economic activity, profitability, Uherts Vyniavski.